

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

GERHART RODENWALDT, *Otto Magnus von Stackelberg, der Entdecker der griechischen Landschaft, 1786-1837* (= *Otto Magnus von Stackelberg, Yunan topraklarının güzelliklerinin kâşifi, 1786-1837*) Deutscher Kunstverlag, München ve Berlin, 2. baskı (1959); 42 s. metin, VII s. notlar ve indeks, ayrıca metin dışı 40, metin arasında renkli 4 levha, 1 portre, 1 harita, ciltli, fiatı: 20 DM.

Prof. Dr Gerhart Rodenwaldt arkeoloji ve sanat tarihi ile uğraşanların gayet iyi tanıdıkları bir isimdir. Berlin Üniversitesi Arkeoloji profesörü ve uzun yıllar Alman Arkeoloji Enstitüleri Umum müdürü olarak çalışan G.R. in 1945 baharında Berlin'in işgali sırasında vuku bulan feci ölümünden hayli zaman sonra basılabilen bu kitabı herşeyden önce güzel, süslü bir albüm ile bu albümü teşkil eden resimleri çizen sanatkârı tanıtan bir etüdden ibarettir. G.R. 1941 de ancak bir konferansında tanıttığı bu konuyu daha da işliyerek, 1942 de Doğu cephesinde kaybettiği oğlu Gerd Rodenwaldt'ın hâtırasına ithaf ettiği bir kitap halinde hazırlamış, fakat yayınlamak imkânını bulamamıştı. Kitap Enstitü mensupları tarafından yazarın ölümünden tam 12 yıl sonra 1957 de basılabilmiş, bunu birinciden pek az farklı olan ikinci baskı takip etmiştir¹.

Otto Magnus Freiherr von Stackelberg, XIX. yüzyılın "arkeolog, manzara ve mimârî ressamı ve aynı zamanda sanat eseri koleksiyoncularındandır"². 25 Temmuz 1786 da Reval'da doğan ve 27 Mart 1837 de Petrograd'da ölen Stackelberg Baltık Almanlarından olup eski ve asil bir aileye mensuptu. Göttingen ve Moskova Üniversitelerinde Hukuk ve Sanat tarihi, Dresden'de resim ile ilgili dersler aldıktan sonra bir müddet Roma'da çalışan Stackelberg, buradan Yunanistan'a geçmiş, 1814 de tekrar Roma'ya dönmüş, Paris, Londra ve Dresden'de de bulduktan sonra 1835 de Petrograd'a dönerek orada ölmüştür. Arkeolog ve ressam olarak Stackelberg'in çalışmaları, yayınlanan eserleri sayesinde bilinir. Daha birçok yayınlanmamış eseri ve hâtırata da olduğu biliniyordu. Sanatkârın ölümünden sonra Estonya'da kalan bu metrûkât 1931 de kısmen Stackelberg ailesi tarafından Alman Arkeoloji Enstitüsüne devredilmişti. G.R. in kitabının başındaki nottan öğrendiğimizize

¹ İkinci baskı başlıca şu hususlarda birinciden ayrılmaktadır: Başta kitabın Gerd Rodenwaldt'ın hâtırasına ithaf edildiğini bildiren yazı, ve levhalar kısmında en sondaki lev. 40, ilk baskıda yoktur.

² Stackelberg'in hayatı aynı aileye mensub N (atalie) von Stackelberg tarafından *O.M. von Stackelberg, Schilderungen seines Lebens und seine Reisen* (Heidelberg 1882) adındaki kitapta anlatılmıştır. Bu sanatkâr hakkında toplu bilgi ve bibliyografya için bilhassa bk. U. Thieme ve F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, cilt 31 (Leipzig 1937) 433 buradaki bazı tarihlerin G.R. tarafından verilenlerden biraz farklı olduklarına işaret edebiliriz.

göre bu vesika ve resimlerin büyük bir kısmı Berlin'in ilk işgal aylarında mahvolmuştur.

Ressam ve seyyah Stackelberg XIX. yüzyılın Batılı münevverlerinin hemen hemen hepsi gibi Yunan topraklarının, anıtlarının, insanların ve bunların yaşayışlarının hudutsuz hayranı olmakla beraber, bizi de doğrudan doğruya ilgilendiren konulara da temas etmiştir ki bunların başında 1811 de İstanbul'da bulunduğu sırada İsveç sefarethanesi bahçesinden çizdiği güzel bir İstanbul panoraması gelir. Evvelce yine G. R. tarafından yayınlanan bu eserin orijinali halen Alman Arkeoloji Enstitülerinin Berlin'deki merkezinin bir salonunu süslemektedir³. G.R. Stackelberg hakkındaki kitabında bu panoramadan bir cümle ile bahsetmiş (s.18) fakat, herhalde gâyesi yalnız Yunanistan manzaralarını biraraya getirmek olduğundan bunun bir resmini koymamıştır. Kitabı yayınlayanların hiç değilse ikinci baskıda bu eksikliği gidermeleri kanaatimizce yerinde olurdu. Böylece okuyucu, Stackelberg ve sanatı hakkında toplu bir monografiya teşkil eden bu cildin içinde bu panoramayı da bulmak imkânını elde ederdi. Ressamın 1811 yılı Mayıs'ında yaptığı Anadolu manzaralarının ise şimdi nerede oldukları bilinmemektedir. Ancak Bergama'dan bir görünüşü tasvir eden bir taslak G.R. tarafından görülmüştür (kış. s.19). Stackelberg'in Yunanistan resimleri de, sadece bir arkeoloji meraklısını değil fakat Yunanistan'daki Türk idaresi tarihi ile uğraşan bir kimseyi ilgilendirecek bir mahiyet taşımaktadırlar.

Kitabın esas metni (s. 7-40) üç büyük kısma ayrılmış olup bunlardan ilkinde Yunan-Alman münasebetleri, ikincisinde Stackelberg'in hayatı ve sonuncusunda eserleri üzerinde durulmuştur. Birinci bahisten öğrenildiğine göre(s. 7-13)Almanyanın Yunanistan'a ilgi göstermesi ancak XIX. yüzyıl içlerinde başlamıştır. Osmanlı idaresindeki Yunan topraklarında kısa veya uzun süre yaşayan Almanlar veya Alman menşeli kimselerin sayıları pek mahduttur.⁴ G.R. burada, daha Bizans zamanında Bizans hizmetine giren veya sonraları Türklere karşı savaşan kuzeylileri de kısa bir not halinde belirtir. Yazarın, Venediklilerin safında Türklere karşı çarpışan Almanların kahramanlığını övmesini ise biraz burada yersiz bulduğumuz söyleyebiliriz. Ve nihayet topçu ateşi ile 1687 de Parthenon'un havaya uçurulması suçunu kendi vatandaşlarının omuzundan atmağa çalışması ise tamamen lüzumsuz bir gayretten ibarettir.⁵ Atina'nın kısa Venedik işgali devri sırasında buradaki güzel

³ G. Rodenwaldt, *Stackelbergs Panorama von Konstantinopel*, "*Istanbul Forschungen*, 17" Berlin 1950, 132-136, lev. 59. İstanbul harita, manzara ve panoramaları hakkında hazırlamakta olduğumuz büyük bir araştırmada bu eser üzerinde ayrıca durulacaktır. G. R. in bu makalesi hakkında bk. K. Dörner, "*Gnomon*" 24 (1942) 148.

⁴ Yunanistan'da dolaşan seyyahlar hakkında çok istifadeli bir kitapta toplu bibliyografya bulunmaktadır bk. M. Wegener, *Das Land der Griechen*, Berlin. 1942; Ayrıca bk. Sh. Weger, *Voyages and Travels in the Near East made during the XIX. Century*, Princeton 1952; ay. yazar, *Voyages and Travels in Greece the Near East and Adjacent Regions made previous to the Year 1801*, Princeton 1953.

⁵ Parthenon'un tahribi hak. bk. Th. Mommsen, *The Venetians in Athens and the Destruction of the Parthenon in 1687*, "*American Journal of Archaeology*," 45 (1941) 544-556.

bir cami'in Protestan diğer ikisinin ise Katolik kiliseleri haline getirildiklerini bildiren satır ise, Osmanlı idaresindeki Atina ile meşgul olacak bir tarihiye faydalı bir nottur. Birinci bahsin sonunda yazarın üzerinde durduğu bir mesele de XIX. yüzyıla kadar Almanların Yunanistan'a pek az ilgi göstermelerine ve burasını çok az tanımalarına karşılık, umumiyetle zannedildiği'nin tersine olarak, yunanlılarca Avrupa ve Almanya'nın gayet iyi tanındığıdır. Yani G.R. in belirttiği gibi, Türk idaresindeki Yunanlılar, pasif ve kendi içlerine kapanmış bir hayat yaşamıyorlardı, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa şehirlerinde Osmanlı tebası yunan tüccarları yaşıyorlar, buralarda birçok ticaret müesseselerinin şubelerini açıyorlardı. Son zamanlarda yayınlanan ve 1766 da Avusturya'da yaşayan Osmanlı tebasının şahıs, şahıs listesini veren son derece dikkat çekici bir sayım defteri,⁶ G.R.in ne kadar haklı olduğunu gösterir.

Stackelberg'in hayatı ise (s. 14-27) ikinci bahiste tafsillatlı bir şekilde anlatılmıştır. Reval'da Baltık asilzadelerinden bir ailenin 16. çocuğu olarak dünyaya gelen Stackelberg bir müddet Roma'da yaşadıkdan sonra 1810 da dört arkadaşı ile Korfu üzerinden Yunanistan'a geçmiştir. Bu beş gençten en yaşlıları ve o zamanda en kuvvetli bir şahsiyet sahibi olanı Freiherr Haller von Hallerstein, sonraları burada kalmış ve 1817 de Osmanlı Devleti namına Peneios ırmağı üzerinde Tempe vâdisinde bir köprü inşa ederken ölmüştür. Stackelberg ilk resim bilgilerini Neus adında hayatı ve çalışma tarzı hakkında hiçbir bilgi elde edilemeyen bir Alman ressamından öğrenmişti. G.R. sanatkarın Dresden'deki hayatının, onu tanınmış alman dağ manzaraları ressamı Caspar David Friedrich (1774-1840) ile temasa getirmiş olabileceğine işaret eder. Preveze'ye çıkan beş genç⁷, Fransız konsolos Pouqueville'in bir adamının klavuzluğu ile Missolungi'ye buradan da "Yunan ihtilâlinin hemen arkasından gelen seyyahların tasvir ettikleri enkaz yığını halini henüz almamış, sokaklarının görünüşü, günlük hayatı, zenginlerinin yaşayış ve kıyafeti ile türkleşmiş olan pitoresk Atina"ya giderler. Burada tanıştıkları yabancıların başında tanınmış İngiliz mimârî ve arkeoloji ressamı Cockerell gelmektedir.

⁶ P. K. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 (Ein Konskriptionsbuch) Aus dem Bestaenden des Wiener Haus -Hof- und Staatsarchivs*, Selânik 1959, 1766 da Viyana'da, çeşitli osmanlı tebaası reyadan başka 13 müslüman türk tüccarını da kayıtlı olduğu bu defterden öğrenilmektedir. Avrupada Türk ticaret tarihini araştırmanın çok faydası olacağına burada işaret etmek isteriz.

⁷ G. R. bu arada Tepedelenli Ali Paşa'dan da bahsederek, bu dikkat çekici şahsiyete dair bir monografya yazılması zamanı geldiğini belirtir. Böyle bir monografyanın mevcut olduğuna burada işaret edilebilir. G. Remerand, *Ali Pascha de Tepedelen*, Paris 1934 (terc. A. K. Aksüt tarafından, İstanbul 1939) 1955 de İstanbul kitapçılarının birinde, içinde Ali Paşa'nın hayatının sayfaları renkli gravürler halinde tasvir edilmiş olan ince, eski bir albüm mevcuttu. Tepedelenli hak. ayrıca şu yayınlar vardır: Ahmed Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa 1744 - 1822*, İstanbul 1324; İbrahim Manzour Efendi, *Ali Pascha Tyrann von Albanien, Erinnerungen an seine Regierung*, "Memorien Bibliothek V. Serie, Bd. VI", Stuttgart.

Stackelberg 1811 baharında dostlarının bazıları ile İstanbul'a kadar uzanır. Yukarıda bahsi geçen panoramayı işte bu sırada, Beyoğlundaki İsveç sefarethanesisinin bahşesinden çizer. İstanbul'dan Yunanistan'a dönerken, Trova, Bergama, Ephesos gibi eski şehirleri de ziyaret eden Stackelberg, burada da "dağların eteklerinde yeşillikler arasından camilerinin minarelerinin fışkırdığı Türk köylerinin sıralandığı Tempe vâdisini" Ambelaki ve Pelion'u ziyaret ederek Atina'ya döner. Ressam bundan sonra Aegina ve Salamis'i, Bröndsted ile Makedonya'da Trikkala (=Tirhala) yi, Styx şelâlelerini, sonra güneye Peloponeze inerek, Bassae'deki Apollon tapınağı kazılarını ziyaret eder, bu dolaşmaları arasında Manya'daki Rum çetecilerinden Murzino ile görüşmeyi de ihmal etmez, Peloponez de dolaştığı sırada İsparta yakınındaki meşhur Mistra (=Mezistra) şehrine de uğrayarak burada dokuz gün kalır. Yabancı seyyahların Bursa'ya benzettikleri bu şehir o sırada sokakları, evleri ağaçları, camileri ile tam bir Türk şehridir. Yunan ihtilâli ile birlikte tamamen ölen ve bomboş olan bir harabe şehri olan bu kasabanın bu arada resimlerini de yapar. 1813 de Eğriboz açıklarında Arnavut korsanların eline düşen ve ancak fidye mukabili kurtulan Stackelberg, 1814 de Yunanistan'ı terkederek, Roma'ya döner ve 1817 den itibaren de ölümüne kadar eserlerinin baskı işleri ve yayınlanması ile uğraşır. Stackelbergin gerek bizzat kendisi, gerek Vogel von Vogelstein, veya August Kestner veya adı bilinmiyen bazı ressam dostları tarafından çeşitli tekniklerde yapılan portreleri Alman müze ve koleksiyonlarında bulunuyordu. Bugün bunların bir kısmı mahvolmuş bir kısmının ise ne olduğu tesbit olunamamaktadır.⁸

G.R. in kitabının üçüncü bölümünde (s. 28-40) Stackelberg'in çizdiği resimler şâyesinde yayınladığı eserler üzerinde durulmaktadır. Bunların başında *Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien* (= *Arkadia'da Bassae'deki Apollon mâbedi*) yer alır. Metin kısmı Frankfurt'da basılmakla beraber 1826 da Roma'da yayınlanan bu albümü süsleyen büyük boyda 31 levha Stackelberg'in çizdiği desenlere dayanılarak, birçok İtalyan sanatkârı tarafından bakır gravürü olarak işlenmiş ve böylece basılmıştır. Bu eseri vesilesi ile G.R. Stackelberg'in antik hakkındaki görüşünün sağlamlığını bilhassa belirtir. Her nedense G.R. Stackelberg'in daha 1825 de Roma'da yayınladığı *Costumes et usages des peuples de la Grèce moderne* (= *Modern Yunanistan halkının kıyafet ve âdetleri*) adlı albumünü başa almamıştır. Roma'da Hannover elçisi olarak bulunan A. Kestner (1777-1853) in teşviki ile ve geniş halk kitlesine hitap etmek üzere fransız dilinde hazırlanan bu eser Yunan taraftarı cereyanının bir tezahürü olarak meydana gelmişti. Ancak kitabın adı içindekilere tam olarak uymamakta, kıyafetlerin bulunmasına karşılık, âdetlerden bir ize rastlanmamaktadır. Stackelberg gördüğü çeşitli kıyafetleri bu kitapta otuz levha halinde yayınlamıştı. Ancak, taslakları gravür haline getiren ustaların pek dikkatli çalışmadıkları anlaşılmaktadır. Antik ve Bizans geleneklerinin, İtalyan, türk ve Arnavut kıyafetleri ile kaynaşması suretiyle meydana geldiği G.R. tarafından belirtilen bu pitoresk Yunan kıyafetleri, ihtilâlin en şiddetlendiği bir sırada, bütün Avrupa'nın Yunanlılara sempati duyduğu

⁸ G. Rodenwaldt, *Bildnisse Stackelbergs*, "Archaeologischer Anzeiger," 1930, sût. 249-259 da St.in iki portresini yayınlamıştır. Fakat St.in portreleri hak. geniş ölçüde bilgi edinmek için bk. H. Geller, *Die Bildnisse der deutschen Künstler in Rom, 1800 - 1830*, Berlin 1952, 106, res. 524, 525, 527.

bir anda piyasaya çıkmış, yazarın işaret ettiğine göre, o devrin kadınları bu kitabı örgü örneği olarak kullanmışlar, kıyafetli balolarda bu resimler kıyafet modeli olarak kullanılmış, Dresden'deki bir ipek fabrikası bu gravürlerin kopyalarını mallarına reklâm olarak dağıtmış ve nihayet Paris'de litografya olarak ve 1831 de Berlinde aynı resimler tekrar yayınlanmıştır. Fakat yazarın tesbit ettiğine göre, bu kadar yayılmış olan bu kitabın ancak tek bir nüshası -o da Stackelberg'in Goethe'ye hediye ettiği nüsha- bir alman umumi kitaplığında mevcuttur. Stackelberg'in en önemli eseri resimleri litografya olarak 1829 da Paris'de basılmağa başlanan *La Grèce, vues pittoresques et topographiques* (= Yunanistan'ın pitoresk ve topografya manzaraları) adındaki albümüdür (üzerindeki baskı tarihi 1834). Kitabda lev. 18 ile lev. 40 in karşılaştırılmasından anlaşıldığı gibi, Stackelberg'in çizdiği desenler, litografya ustaları tarafından hayli değiştirilerek basılmıştır. Fakat şurası muhakkak ki, ressam gerek manzaralarında gerek ise anıtlarda tek bir taşı dahi ihmal etmeksizin hayret verici bir sadakatle çalışmıştır. Mykenae'nın Aslanlı kapısı, Eurotos üzerinde Türk köprüsü gibi⁹ resimlerin bugünkü fotoğrafları ile karşılaştırılması bunu açıkça gösterir. Stackelberg notlarından, Yunan topraklarını bütün renkleri ile aksettiremediğine, meselâ Ephesos'da manzara ressamı Claude Lorrain'in dâhi fırçasına sahip olamadığına hayıflanır. Rus çarının ilgi göstermemesi üzerine bir Fransız editörün ve devletin yardımı ile baskısına başlanan eserin 1830 da ilk dört fasikülü çıkmıştı. Temmuz ihtilâli baskıyı durdurmuş, bunu editörün iflâsı, basılan nüshaların dağıtılması, kurtulanların büyük bir kısmının da büyük bir yangında mahvolması takip etmiştir. Stackelberg Royal folio ölçüsünde 99, büyük folio ölçüsünde 27 levha ihtiva eden eserinin tamam halini hiçbir zaman görememiştir. Berlin'de 1837 de basılan ve içinde 10 levha olan *Die Gebraeuche der Neugriechen* hakkındaki izahlar ve s. 37-40 da Stackelberg in bu son kitabının 9 ve 10. levhaları için yazdığı açıklamaları ile *G.R.* in kitabı bağlanmaktadır. *G.R.* a göre 1828 e doğru Almanya'da basılan *Die aeltesten Denkmäler der Malerei oder Wandgemälde aus d. Hypogäen von Tarquinii* adlı yine Stackelberg'in başka bir eserinin ise ancak tek bir nüshası mevcuttur.

G.R. in metnini yazdığı kitabı süsleyen renkli resimler, Stackelberg'in kıyafetler hakkındaki eserlerinden seçilmiş reproduksiyonlardır. Kitabın sonundaki siyah-beyaz litografya reproduksiyonları ise -bir kaç istisna ile- Stackelberg'in büyük, Yunanistan manzaraları albümünden derlenmiş eserlerdir. Bu levhalar içinde bizi doğrudan doğruya ilgilendirenler şunlardır:

Lev. 1— Atina Akropolis'inin güneyden görünüşü. Bu resimde 1687 de yıkılan Parthenon'un ortasında şehrin ikinci defa fethinden sonra yapılan kubbeli küçük cami görülür.¹⁰ Sağda sakıflı diğer bir cami ve minaresi farkedilmektedir.

⁹ E. Reisinger, *Griechenland Landschaften und Bauten*, Leipzig 1916, res. 48 de bu köprünün güzel bir fotoğrafı vardır. St.in diğer gravürlerini de bu kitaptaki güzel fotoğraflar ile karşılaştırmak faydalıdır.

¹⁰ A. Mommsen, *Athenae Christianae*, Leipzig 1868 de Atina'nın Türk devrine ait başlıca eserleri tesbit olunmuştur. Ayrıca bk. S. Eyice, *Yunanistan'da Türk mimarî eserleri I*, "Türkiyat Mecmuası", XI (1954). 154-164. Atina'nın başlıca eski gravürleri hak. bk. H. H. Russack, *Deutsche bauen in Athen*, Berlin 1942,

Lev.3— Atina Panoramasından bir parça. Solda Theseion denilen tapınak. Osmanlı idaresindeki Atina'nın aşağı şehrini saran surlar ve tek bir minare farkedilmekte, Akropolis' in önünde kubbeli, belki türk devrine ait iki bina.

Lev. 4— Platon akademisinden Akropolis'in görünüşü. Aşağı şehirde beş minare farkedilmektedir. Bunlardan en sağdaki sakıflı bir camiye aittir. En soldaki ise, kubbeli ve son cemaat yeri revakli büyücek bir camiye aittir. Bu levhada Atina'nın Türk şehri olarak genel görünüşü bârizdir.

Lev.5— Bir evin avlusu. Ahşap Türk mimârîsi misâllerinden.

Lev.11— Boeotia'da Livadia (Lebadeia). İki cami görülmekte. Bunlardan en sağdaki revaklı, kubbeli büyük bir bina.

Lev.14— Korinthos. Ortada Voyvoda sarayı, sağda sakıflı bir cami, solda ise son-cemaatyeri beş kemerli, kubbeli bir cami.¹¹

Lev.30— Eurotas üzerinde Türk köprüsü.¹²

Lev.31— Uzaktan Mistra¹³

Lev.32— Türk devrinde Mistra şehri. Her şeyi ile bir Türk kasabası. Sol tarafta bir cami, yanında iki kubbeli bir Türk hamamı (?) en sağda büyücek başka bir cami.

Lev.36— Patras. Bu resim L. Garneray tarafından çizilmiştir. Kısmen Venedik, kısmen Türk eseri olan kaleden başka üç minare farkedilir.

G.R. in bu zarif kitabı, Stackelberg'in Avrupa'nın ancak birkaç umumi kütüphanesine gömülmüş kalmış olan albümündeki gravürleri kısmen de olsa kolaylıkla istifade edilir bir hale getirmektedir. Bu misal bize ayrıca, Avrupa'nın eski yayınlarında ve bilhassa özel koleksiyonlarında unutulmuş kalmış resimlerin, bazen bizim için ne kadar değerli olabileceklerini de bir defa daha göstermektedir.

Münih, Temmuz 1959

DOĞENT DR. SEMAVİ EYİCE

¹¹ R. L. Scranton, *Medieval Architecture in the Central Area of Corinth*, "Corinth vol. XVI", Princeton 1957; 88 ve dev. klş. lev. 14.

¹² Bk. yukarıda not 9.

¹³ Bk. S. Eyice, *Yunanistan'da Türk mimarî eserleri II*, "Türkiyat Mecmuası" XII (1955) 214 - 215.